

REFERÁTUM :

SZTÁLIN NYELVTUDOMÁNYI CIKKEI ÉS A HAZAI NYELVTUDOMÁNY FELADATAI

NÉMETH GYULA akadémikus

A Szovjetunióban 1920 körül új nyelvtudományi irányzat került felszínre és erősödött meg. Külföldön is ismeretessé vált és felbukkant néha a nyelvészeti és őstörténeti irodalomban. A Szovjetunióban rendkívül fontos szerepet játszott, az iskolai tankönyvektől kezdve az Akadémiáig voltak lelkes terjesztői, sőt a távolabb álló úgy láthatta, hogy ez a Szovjetunió egyedüli, általánosan elfogadott nyelvtudományi irányzata.

E nyelvészeti mozgalom alapítója N. J. Marr akadémikus, a kaukázusi nyelvek kitűnő ismerője. Legkiválóbb követője Mescsanyinov, szintén a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, ki nagy elmeéllel, széleskörű ismeretekkel és alapos nyelvtudományi műveltséggel képviselte Marr iskoláját. Jelentős továbbá Marr követői között F. Filin professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája elnökségének tudományos titkára. Az iskola neve jafetidológia, vagy új nyelvelmélet.

Mi ez a jafetidológia? Nehéz volna ezt egy meghatározás alakjában elmondani, inkább kiragadok Marr elméletének komplikált, többször módosult fejlődéséből egy-két mozzanatot.

Marr a nyelv őskorát kutatva, feltette, hogy bizonyos — természetesen önkényesen kiválasztott — ősi nép- és helynevek megőrizték az ősi nyelvelemeket (ilyen például a görögök ion népneve) s ebből a gondolatból kiindulva megállapíthatónak vélte, hogy valaha négy vándortörzs, négy nyelv élt a földön, amely ezt benépesítette s mindegyiknek volt egy ősi szava, melyből összes szavaink keletkeztek. E négy ősi nyelvelem : szal, ber, jon és ros. E képzelt ősnyelveket Marr jafetita nyelveknek nevezte.

Marr nyelvtudományának fejlődése során többféle jelentése is volt e névnek, ezek között a legfontosabb az ú. n. stadialitás elméletével volt kapcsolatban. Marr konstruált egy misztikus nyelvtudományi elvet, a nyelvteremtő folyamat egységének a történeti tapasztalatokkal homlokegyenesen ellenkező, lényegében megfoghatatlan elvét, és ez elv alapján bármely szót simán magyarázva a fenti négy elemből, a nyelveket aszerint, hogy milyen fejlődési stádiumban vannak, nagyjában a következő négy csoportra osztotta : 1. a kínai nyelv és bizonyos afrikai nyelvek, 2. a finnugor, török, mongol nyelvek, 3. a jafetita

nyelvek, a grúz, azután a bászk és az afrikai hamita nyelvek, 4. az indoeurópai, a sémi nyelvek. Az egyik stádium a másiktól fejlődött az egységes nyelvteremtő folyamat keretében. Itt tehát a jafetita megnevezést az előzőtől eltérő jelentésben látjuk, a nyelvek harmadik fejlődési csoportját jelzi. A jafetita nyelveknek azonban itt is különleges jelentőségük van, a jafetita nyelvekből, mint stadiális állapotból, fejlődtek az indoeurópai nyelvek, s a jafetita nyelvek különleges helyzetet foglalnak el a stadiális kutatás szempontjából, t. i. polistadiálisak, több fejlődési stádiumot mutatnak. Marr azonban emellett fenntartja azt a gondolatát is, hogy a világ összes nyelveinek alapja a jafetita nyelvek, melyeknek egyik fő képviselője az ő grúz anyanyelve.¹

Ilyenféle gondolatokhoz, melyek idő folyamán folyton változtak, sajátos elméleteket épített Marr a nyelv eredetéről, a nyelvek keveredéséről, a nyelvfejlődés menetéről és a nyelvtudomány számos kérdéséről.

Példaképpen megemlékezem jelentéstani, jelentésfejlődési elméletéről. Ennek lényege »a vallási totem eredeti elnevezésének átalakulása«. Ez az elv, párosulva a *szal-ber-jon-ros* ősi négy elem elvével, sajátos etimológiákra vezette Marrt. Így szerinte az orosz *kony* 'ló', *oko* 'szem', *ogony* 'tűz', török *gün* 'nap', német *hund* 'kutya', orosz *konura* 'kutyaól' ugyanazon ősi elemre mennek vissza. Rokonságukat biztosítja először az a tény, hogy mind tartalmazza az ősi *jon* elemet, mely az ő fejtegetéseiben C-elem néven is szerepel. A jelentések magyarázatánál egy kozmikus terminus a kiinduláspont : a felső ég. Az orosz *ogony* 'tűz' ennek az attribútuma, a török *gün* (tulajdonképpen *kün*) 'nap' szó is idevonható Marr szerint. Mivel a testrészek szoros kapcsolatban állottak a kozmikus elnevezésekkel, a totemekkel, idetartozik az orosz *oko* 'szem' szó is és mivel a háziállatok eredetileg szintén totemek voltak, idevonható a német *hund*. Majd a kutya elnevezése átment a lóra (v. ö. orosz *konura* 'kutyaól', *kony* 'ló'). Ez a szófejtés a távolabb álló számára is megvilágítja Marr módszerének lényegét. Mint egy kitűnő fiatal szovjet tudós, B. Szerebrennyikov megállapítja, itt a konkrét történeti kutatás módszere egy önkényesen kiesztelt séma alkalmazásával cserélődött fel.

Marr elméleteinek rendszeres ismertetése messze vezetne s nem érné meg a fáradságot; jellegükről fogalmat adnak a most ismertetett tételek s ami Marr kutatásainak legfontosabb elvi alapjait és bizonyos részleteit illeti, ezekről fogunk beszélni a következőkben. Marr iránya a Szovjetunióban, mint mondtam, rendkívüli népszerűsége tett szert; hívei nem követték a mestert dogmatikusan, így például a négy elemmel való játékot, ha lényegében helyesnek tartották is, nem igen alkalmazták, de rendkívül erőszakosan viselkedtek, s minden józanabb nyelvtudományi irányzatot igyekeztek lehetetlenné tenni.

Ez év májusában azonban egészséges ellenhatás indult meg. A Pravda május 9-én magas színvonalú és érdekesítő cikksorozatot kezdett a nyelvtudo-

¹ Csikobava: Pravda, 1950, máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) (Szikra,) 1950. 29. old. Mecsanyinov: u. o. 63. old, 71. old.

mány alapkérdéseiről. Július 20-án maga Sztálin szólt a vitához, a marxista elmélet alapján teljes világosságot derítve a szóban forgó alapkérdésekre. Ez első cikket több is követte.²

Sztálin éles reflektorral világít be a zavaros és kavargó homályba ; cikkeit első sorban a tisztán látás, a reális gondolkozás jellemzi. Nyelvtudományi állásfoglalása elsősorban polemikus jellegű, cáfolata Marr téves nyelvtudományi irányzatának. Cikkei alapján szétzúzzák ennek az iskolának a tanításait, újra bebizonyítva azt a régi igazságot, hogy a rövidlátó szakemberek téves irányzatát egy mélyenjáró, átfogó elme akkor is korrigálhatja, ha nem céhbéli.

De Sztálin nemcsak rombol — épít is. Megsemmisít egy irányzatot a tudományban, mely útját állotta minden haladásnak s egyúttal lerakja a jövő fejlődésének alapjait, meghatározza a legfontosabb elveket, amelyekben a marxista nyelvtudomány felépülhet.

Sztálin — mindenesetre nyelvtudományi kérdések vizsgálatából kiindulva, de lényegében nem a nyelvtudományi részletkutatás alsó rétegéből emelkedik fel a nyelvtudomány elvi kérdéseinek régiójába ; fordított útja van, egy még magasabb szférából jön : mint a marxizmus alapkérdéseinek kutatója száll le a nyelvtudomány elvi kérdéseinek területére s ez a körülmény teszi képessé, hogy alapokat teremtsen a nyelvtudományi kutatás számára. Tézisét így fogalmazza meg : mi a marxizmus álláspontja a nyelvtudomány terén? »Nem vagyok nyelvész és természetesen nem tudom teljesen kielégíteni (a kérdés iránt érdeklődő) elvtársakat« (5. old.) teszi hozzá. A marxizmus tudományának mestere csak az alapvető elveket adja meg, a részletkérdéseknek s ezek között természetesen fontos elvi kérdéseknek a megoldását is a kutatókra bízta.

Viszont nekem legyen szabad ez alkalommal a másik úton járni, a nyelvész mindennapi munkája szempontjából értékelni Sztálin fejtegetéseit. Emellett azonban arra is törekedni fogok, hogy elmondjam, hogyan képzelem a marxista nyelvészet kifejlődését.

Sztálin cikkeit és cikkeinek tendenciáját lényegében hamis világításba helyezném, ha nem úgy mutatnám be, mint a marxista nyelvészet alapvetését, azonban óvakodni fogok attól, hogy Sztálin elveit a részletekben vulgáris marxizmussal magyarázzam, vagy homályosítsam.

Mielőtt tovább mennék, itt, bevezetésem végén kell néhány szót szólnom a marxizmus magyarországi szerepéről is. Nálunk ez a mozgalom némi idővesztéssel járt nyelvészeinkre, kik meg akartak vele ismerkedni, néhány felesleges kiadványt produkált, de semmi lényeges kárt nem okozott. Főleg fiatalabb nyelvészeink próbálgatták Marr tanainak alkalmazását, ezek most —

² A cikkek összegyűjtve megjelentek a következő kiadványban: И. В. Сталин, Марксизм и Вопросы языкознания. Издательство „ПРАВДА“ 1950. Magyarul :

Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. — Válasz az elvtársaknak. (Melléklet.) A Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtára, 63. sz. (Szikra,) 1950. A következőkben a magyar fordítás lapszámait idézzük.

Sztálint olvasva — látják, hogyan kell igazán tudományosan gondolkozni s önkritikájuk kétségtelenül jó hatással lesz tudományos fejlődésükre.

A Marr-iskola tanainak hivatalos terjesztésében még csak a kezdet kezdetén voltunk, s Akadémiánk nyelvtudományi munkásságát inkább csak fenyegette a marrizmus veszedelme. Komolyabb bajokat csak a jövőben okozott volna, abban az esetben, ha Sztálin a bajt el nem hártja. Nyelvtudományunknak sok hibája és fogyatékosága van, de régi, szilárd és tudományosan értékes hagyományai is vannak.

Ez a hagyomány óvatossá tett bennünket Marr nyelvészetével szemben, bár folyóirataink már a felszabadulás utáni első számaikban igyekeztek tájékoztatni róla a kutatókat.

Magam Marral a huszas évek második felében ismerkedtem meg, amikor megkaptam a csuvasokról szóló »Csuvasi—jafetyidy na Volge« című, 1926-ban megjelent nagyterjedelmű dolgozatát. A csuvas, magyar szempontból a legfontosabb török nyelv, egyetlen élő maradványa a régi bolgár-törökségnek, mely a magyar művelődés fejlődésére rendkívüli hatással volt. El kellett tehát olvasnom Marr dolgozatát, nemcsak magyar vonatkozása miatt, hanem azért is, hogy egy általam jól ismert konkrét kérdéssel kapcsolatban képet alkossak magamnak Marról és akkor már szélteiben emlegetett jafetidológiai elméletéről. A munkát csalódással tettem le. A nyelvi tények egyszerű, az adatok egymásmellé állításából adódó magyarázata helyett ködös, mesterkéltny magyarázatokat találtam. A légből kapott jafetita szubsztrátum a legegyszerűbb belső nyelvi fejlődések leírásában is igyekezett érvényesülni s egészen elfogadhatatlan eredményekre vezetett. Különösen nem tudtam megbarátkozni a jelentések csoportos jellegének elméletével. Marr azt fejtegette például, hogy az »asszonyk«, »víz« és »kéz« szavak szabályszerűen ugyanazon hangcsoportokkal vannak kifejezve. »Marr jelentéstani elméletének lényege a vallási totem eredevi elnevezésének átalakulása« s ez az elv teszi érthetővé — de semmiesetre sem elfogadhatóvá — e csodálatos feltevéseket.³

A harmincas évek közepén a Marr-iskola folyóiratának, a Jafetyicseszki Szbornyik-nak VII. és VIII. kötetét kaptam meg, s benyomásaim még rosszabbodtak. Feltűnt, hogy Marr iskolája milyen terrorisztikus eszközökkel igyekszik elnyomni minden kritikát és ellenvéleményt.

Harmadik nagy élményem Marr nyelvészetéről a felszabadulás utáni időhöz kapcsolódik. Tudni kell, hogy a régi Oroszországnak és a Szovjetunióknak számos tudományosan jelentős nyelvésze volt és van, köztük olyanok, akik a nyelvtudomány történetében a legelső sorban foglalnak helyet. A ma élő kiváló szovjet nyelvészek Marr tanait természetesen soha sem tudták magukévá tenni, s Marrnak 1934-ben bekövetkezett halála után tanai kezdtek egyre jobban feledésbe merülni. Az iskola híveinek hagyományos erőszakossága azonban

³ Szerebrennyikov: Pravda, 1950, máj. 23. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) (Szikra,) 1950. 104. old.

újra fellobbant, s annyira ment, hogy a Szovjetunió Akadémiája intézményein belül, 1948 tavaszán, elvi döntésekben követelték Marr tanainak érvényesítését.

Úgy éreztem, hogy ezekután Marral mégis csak foglalkozni kell. Lassan kezdtem a tanait rendszerbe foglalni. Egyelőre — néhány használható részlet mellett — csak ködöt láttam, de feltettem, hogy a Szovjetunió Akadémiája Marr melletti állásfoglalásának megvan a marxizmus-leninizmusban gyökerező elvi háttere.

Most a köd eloszlott, eloszlatta Sztálin, s megmutatta, hogy Marr tanítása lényegében antimarxista és tudományosan értéktelen. Ez a negyedik, a legfontosabb és a végső élményem a Marr-féle nyelvészetről.

Vegyük most sorra Sztálin fő tételeit. Sztálinnak sorrend szerint első tétele, hogy a nyelv nem felépítmény a társadalom gazdasági rendje alapján, ahogyan Marr gondolta.

Marr szerint a nyelv felépítmény, sajátságos összefüggésben van a társadalmi alappal. Ne arra gondoljunk itt, hogy pl. a nyelv szókészlete egy társadalmi átalakulás esetében új elemeket vesz fel, bizonyos régi elemeket kiküszöböl, s itt-ott kifejezési formáiban is változik.

Marr sokkal tovább megy; úgy gondolja, hogy a nyelv, vagy ahogyan ő maga mondja: »a beszéd felépítménye« a társadalom alakulásától, a termelési viszonyoktól függően változik szókészletében, nyelvtani elemeiben és jelentés-tanában egyformán, éppúgy, mint a többi felépítmény, a jog, a vallás, az irodalom és így tovább. Különösen híres Marrnak az a tétele, hogy az indoeurópai nyelvek egy jafetita nyelvtípusból a fémek felfedezésével, megmunkálásával és felhasználásával kapcsolatban fejlődtek; ezért ő e nyelveknek a promethida nevet adta.

Az említett nyelvi változások Marr szerint nem fokozatosan, nem lassú átmenetek útján, hanem hirtelen, robbanásszerűen történtek.

Ezekből a gondolatokból egy nagyjelentőségűnek vélt rendszert csinált Marr: a nyelvi fejlődés menetében a robbanásszerű, nagyarányú változások közé eső korszakokat, többé-kevésbé egységes jelleget mutató stádiumokat vesz fel, amelyek egységes jellegüket a társadalom, a termelés egységes karakterével összefüggően jó ideig megőrzik, míg azután az alapok megváltozása, egy társadalmi forradalom következtében a nyelv is hirtelen megváltozik, egy másik fejlődési stádiumba kerül. Ismertettem már Marrnak a stadialitás elvére alapozott nyelvfelosztását.

Elképzelhetjük, hogy ez a tanítás a nyelvtudomány egész rendszerét felforgatta, s különösen az adatokkal nem ellenőrizhető régebbi korokra vonatkozólag, de az újabb kor kutatásaiban is, tudománytalan koncepciókra adott alkalmat, annál inkább, mert szélteben elterjedt. Mint Vinogradov írja, Sztálin cikkeinek megjelenéséig az egész szovjet nyelvtudomány úgy fogta fel a nyelvet, mint felépítményjellegű társadalmi jelenséget.⁴

⁴ Bolsevik, 1950, 15. sz. 11. old.

Sztálin azután tisztázta a kérdést. A kiinduláspontra a következő: »Az alap: a társadalom gazdasági rendje, a társadalom fejlődésének adott szakaszában. A felépítmény: a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények. Minden alaphoz megvan a saját, neki megfelelő felépítménye. A hűbéri rend alapjának megvan a maga felépítménye, megvannak a maga politikai, jogi és egyéb nézetei és az ezeknek megfelelő intézményei, a kapitalista alapnak megvan a maga felépítménye, megvan a szocialista alapnak is. Ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye, ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény.« (6. old.)

És most, hogy minden további fejtegetéshez tapasztalati alapot nyerjen, Sztálin egyszerűen felteszi a kérdést: milyen hatása volt az orosz nyelvre azoknak a rendkívüli társadalmi és termelési átalakulásoknak, melyek Oroszországban Puskin halála óta máig végbementek, a hűbéri és a kapitalista rend felszámolásának és a szocialista rend bevezetésének? És megadja rá a feleletet: semmi különösebb hatása nem volt, a nyelv lényegében az maradt, ami volt; az orosz nyelv ez alatt az idő alatt semmilyen törést nem szenvedett, és a mai orosz nyelv, szerkezetét tekintve, alig különbözik Puskin nyelvétől.

Iskolapéldája ez a ködös és a világos gondolkozás közötti különbségnek és leszűrhetjük belőle a tanulságot: az új nyelvtudomány csak a tények, a realitások szigorú szem előtt tartásával alakulhat ki. A nyelvek fejlődésének nem jelentéktelen része a történeti korban, hogy úgy mondjam: a szemünk előtt folyt le, számos esetben gazdag anyag áll rendelkezésünkre, hogy hasonlítás útján a nyelvfejlődést és annak elveit világosan lássuk, s a földkerekség a nyelvtudományi kutatás számára rendkívüli gazdagságban nyújtja a nyelvtípusokat. Csak mindezek reális, részletes tanulmányozása alapján alakulhat ki az új nyelvtudomány.

Az orosz nyelv világosan beszélő példájának bemutatása után Sztálin a marxista elmélet alapján fejtegeti tovább a kérdést. E fejtegetések lényege a következő.

A felépítmény, például a politikai rendszer, a társadalmi alappal saját-szerű kapcsolatban van; az alap hozza létre a felépítményt, mely azután szolgálja az alapot. »Segít az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében.« (7. old.) Ezzel szemben »a nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alapok történetének egész menete«. (7—8. old.)

A nyelv nem áll egy rend, vagy egy osztály szolgálatában, egyformán eszköze mindegyiknek.

»A nyelv, mint a társadalom számára egységes és a társadalom valamennyi tagja számára közös, az egész nép által használt nyelv jön létre... A nyelv egyformán kiszolgálhatja a régi halódó rendet és az új, felemelkedőben lévő ren-

det ; mind a régi, mind az új alapot, mind a kizsákmányolókat, mind pedig a kizsákmányoltakat«. (8. old).

A felépítmény egy korszak terméke, megszűnik az adott alap megszűnésével, ezzel szemben »a nyelv a korszakok egész sorának terméke«. (9. old.) Nem egyetlen alapnak, de több alapnak a megszűnése sem vezet a nyelv megszűnésére és új nyelv születésére.

A felépítmény nincs közvetlen kapcsolatban a termeléssel, csak közvetve, az alapon keresztül, melynek erősítésében és alakításában — mint láttuk — fontos szerepe van. Ezzel szemben a nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével, sőt minden egyéb tevékenységével is. (10—11. old.)

Arra a felvetett kérdésre, hogy a nyelv nem közbülső jelenség-e az alap és a felépítmény között, Sztálin határozott nemmel válaszol. (34. old.) »A nyelvet nem számíthatjuk sem az alapok, sem a felépítmények kategóriájához« s nem foghatjuk fel közbülső jelenségnek sem, mert ilyen »közbülső« jelenségek nincsenek.

A nyelv, mint a gondolat kicserélésének eszköze, önálló jellegű alakulat, sajátosságai csak önmagára jellemzők, s éppen ezért önálló tudomány a nyelvtudomány. A nyelv is a társadalmat szolgálja, mint más társadalmi jelenségek, de az utóbbiakkal való közös vonása csak erre korlátozódik.

Elvetendő — fejt ki ugyanebben az összefüggésben Sztálin — Marrnak az az ötlete is, hogy a nyelv munkaeszköz. Elvetendő, mert a nyelv anyagi javakat nem termel.

Marr tehát tévedett nagyban, mikor a nyelvet felépítménynek minősítette, s tévedett a részletekben, midőn egy-egy nyelvi változást önkényes módon a termelési viszonyok változásával magyarázott. Csikobava tifliszi professzor nagyon találóan hangsúlyozza, hogy a nyelvi változásoknak a társadalmi és gazdasági viszonyokkal való összefüggése sokkal közvetettebb, mint Marr gondolta.⁵

Ez az összefüggés azonban megvan, a nyelvi változásoknak társadalmi okai is vannak. A nyelvi változások társadalmi okairól ma már egyetmást tudunk is, de a kérdés még lényegében homályban van. Azt hiszem, hogy a Sztálin által képviselt reális nyelvtudományi kutatás ezen a téren még meglepő eredményeket fog elérni. A követendő út azonban nem Marr, hanem Sztálin útja. Marrnak nem a forradalmi nyelvi változások kigondolt elméletéből kellett volna kiindulnia és ebbe kényszeríteni bele a tények magyarázatát, hanem megfordítva, feltenni a kérdést: milyen hatással volt az orosz vagy a francia forradalom az orosz vagy francia nyelv fejlődésére, s a tényeket kellett volna szemügyre vennie.

Sztálin másik főtétele, a marxista nyelvtudomány másik alapvető elve a nemzeti nyelvnek lényegében egységes voltát mondja ki. Sztálin tagadja Marrnak és követőinek a nyelv osztályjellegéről s a dialektusok és zsargonok függetlenségéről szóló tanításait. (12., 20. old.)

⁵ Pravda, 1950, máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) (Szikra,) 1950. 14. old.

Tagadja, hogy a nyelv osztályjellege akár a jelentésben is kidomborodnék. (37—38. old.)

Osztálymozzanatokra alapította Marr még a nyelv keletkezéséről szóló elméletét is. Azt tanította, hogy az a bizonyos négy ősi szó, amelyből minden nyelvi elem keletkezett, a *szal, ber, jon, ros*, a mágusok osztályának birtokában volt, kik e szavakat a totémmel való érintkezés eszközeként használták. A hangbeszéd, melynek birtokosai a mágusok voltak, osztályszempontból differenciálódott környezetben keletkezett. A hangbeszéd az osztályharc eszközüül szolgált, mint később az írás; küzdelem folyt egyfelől a hangbeszéd birtokában lévő kollektívum, másfelől pedig a hangbeszéd nélküli, vagyis a taglejtéses nyelvvel érintkező kollektívum között, míg azután a hangbeszéd birtokában lévő erősebb kollektívum felül nem kerekedett.⁶

Ez: az osztályharc mozzanatával való játék, ennek komolytalan beillesztése egy fantasztikus elméletbe.

De Marr tulajdonképpen a nyelvfejlődés minden mozzanatában, pl. a grammatikai fejlődésben is osztályjellegét látott. Emellett az »osztály« szót — szándékosan — nem pontos, marxista értelemben használta, hanem valamilyen szétfolyó, homályos értelemben, mint bármely társadalmi szervezet szinonimáját, amely nem rokonságon alapul.

Sztálinnak e tárgyra vonatkozó fejtegetése is kristálytisza és teljesen meggyőző. Bizonyításában nagy szerepet játszik azoknak az érveknek a cáfolása, melyeket a nyelv osztályjellegéről s a dialektusok és zsargonok függetlenségéről szóló téves tanok hirdetői, a marxizmus legnagyobb tanítóinak, így magának Sztálinnak kijelentéseire vélték alapozhatni, s Sztálin fejtegetései után csodálkozva kérdezzük, hogy tévedhettek ennyire. Összekeverték a nyelvet a felépítménnyel s az osztályharcot »a társadalom szétesésének, az ellenséges osztályok közötti mindenféle kapcsolat megszakadásának tekintették«. (17. old.)

Világos, hogy az osztály nélküli társadalomban nincs osztálynyelv s a nyelv közös és egységes volt a társadalom számára a későbbi fejlődés folyamán is. »Voltak dialektusok, helyi tájszólások, de ezeknek fölébe emelkedett és ezeket magának alárendelte a törzs vagy a nép egységes és közös nyelve.« (13. old.) Majd a nemesi arisztokráciának és a burzsoázia felső rétegeinek különösen szembeűnő, ú. n. osztálydialektusáról szólva, Sztálin a következőket mondja: »Mijük is van ezeknek a dialektusoknak és zsargonoknak? Van: az arisztokrácia, vagy a burzsoázia felső rétegeinek sajátos ízlését tükröző, sajátos szavakból álló szógyűjteményük; néhány mesterkelt, gáláns kifejezésük és fordulatuk, amelyek mentesek a nemzeti nyelv »durva« kifejezéseitől és fordulataitól; végül bizonyos számú idegen szavuk. Tehát minden, ami alapvető, azaz a szavak túlnyomó többsége és a nyelvtani szerkezet, az egész nép által használt, a nemzeti nyelvből került ki.« (14. old.)

⁶ Csikobava: Pravda, 1950, máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita), (Szikra), 1950. 18—19. old.

Sztálinnak ezek a megállapításai természetesen sok más kérdés fejtegetésénél is alapul szolgálnak.

Az is jellemző az osztálynyelvjárásokra, helyesebben zsargonokra — állapítja meg Sztálin —, hogy önálló nyelvvé nem fejlődhetnek. »Ezzel szemben a helyi (»területi«) nyelvjárások a néptömegeket szolgálják s van grammatikai rendszerük és alapvető szókincsük.« (Mell. 1. old.) Ezek nemzeti nyelvek alapjává válhatnak. A nyelvjárások életében nagy szerepet játszanak a fejlődés gazdasági feltételei, a nemzetté válás, állammá alakulás tényezői.

A »Melyek a nyelv jellemző ismertetőjelei?« c. fejtegetéseiben Sztálin a robbanásszerű nyelvi változások elméletét cáfolja meg, mely a szovjet nyelvészeknél széles körben el volt terjedve. Sztálin gondolatmenete itt összetett, de alapjában világos és egyszerű. Fejtegetései során éles megvilágítást nyer a marxista nyelvtudomány több alapvető fogalma.

Először hangsúlyozza a nyelv és a társadalom kapcsolatának mindenek előtt való fontosságát. A nyelv »szavakból fűzött mondatokban lerögzíti a gondolkodás munkájának eredményeit, ... lehetővé teszi a gondolatcserét az emberi társadalomban« (21. old.), »az érintkezés eszköze, egyúttal a társadalom harcának és fejlődésének is eszköze«. (22. old.)

Sztálin, miután a társadalmi háttér hangsúlyozásával megadta a nyelv meghatározását, a részletekre megy át, először kifejti a nyelv két alkotóelemének, a szókészletnek és a grammatikának mivoltát és azután megy tovább, vizsgálja, hogyan változik az egyik és hogyan változik a másik, hogy a szókincs és a grammatika lényegét történeti szempontból megvilágítsa, hogy feleletet adhasson arra a kérdésre: vannak-e a nyelvben robbanásszerű változások.

A szókészletet illetően fontos megkülönböztetést tesz. A nyelvnek van szótári szókészlete, melybe nem az esetlegesen szótárba foglalt, hanem az összes szótárba foglalható szavak tartoznak és van — mint ennek magva — alapvető szókincse. Természetesen mindkét kategóriát virtuális jellegűnek gondolhatjuk. A legteljesebb szótár megírása után is azonnal alkothatok új szavakat, keletkeznek új szavak, és hogy az alapvető szókincshez mely szók tartoznak, azt pontosan nem lehet megmondani.

A szókészlet a nyelv építőanyaga, s a nyelvtan a mondatszerkesztés szabályait adja meg, általános jellegű, a mértanra emlékeztet.

Hogyan változik a szókincs és hogyan változik a grammatika?

A nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember minden tevékenységével s ezért szókészlete — lényegében függetlenül a társadalmi alaptól és a felépítményektől — majdnem szakadatlanul változó állapotban van, de nem úgy, mint a felépítmény, nem a régi kiküszöbölése és az új felépítése útján, hanem a létező szókészlet új szavakkal való kiegészítése útján, a fejlődéssel kapcsolatban. A nyelvtani szerkezet pedig még sokkal lassabban változik, mint az alapvető szókészlet.

»Mindebből az következik, hogy a nyelvet, annak szerkezetét nem tekinthetjük egy bizonyos korszak termékének. A nyelv strukturája, nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse számos korszak terméke.« (24. old.) »A marxizmus azt tartja — írja Sztálin —, hogy a nyelv átmenete a régi minőségből egy új minőségbe nem robbanásszerűen, nem a meglevő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következésképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján megy végbe.« (26. old.) Világosan mutatja ezt a már tárgyalt orosz példa, az orosz nyelv, mely a leggyökeresebb társadalmi változásokat lényegében változatlanul élte át és a francia nyelv példája, melyről Lafargue azt állította, hogy 1789 és 1794 között hirtelen forradalmon ment át, holott — mint erre Sztálin rámutat — »semmiféle nyelvi forradalom, méghozzá hirtelen forradalom, nem ment végbe akkoriban Franciaországban.« (25. old.)

Tovább menve, Sztálin bebizonyítja, hogy a nyelvek kereszteződése következtében sem alakul új nyelv robbanás útján, ahogyan ezt sokan gondolták. (27. old.) Itt Sztálin világos látását elősegíti az a nagy tapasztalati anyag is, mely a soknyelvű Szovjetunióban rendelkezésre áll, főleg az orosz nyelv példája, »amellyel történelmi fejlődése során számos más nép nyelve kereszteződött, s mindig az orosz nyelv került ki győztesen.« (27. old.) De mi gondolhatunk a magyar nyelvre is : szláv, román, török, német és más nyelvek kereszteződtek a magyarral ezer év óta és semmi tudomásunk arról, hogy a régi Magyarország területén ez idő alatt a kereszteződések következtében új nyelvi alakulások jelentkeztek volna. Úgy van, amint Sztálin mondja : nem igaz az, hogy kereszteződésnél új nyelv alakul robbanás útján : a folyamat évszázadokon át tart s a kereszteződésnél az egyik nyelv rendszerint győztesként kerül ki.

Annak a vitának, mely e kérdés körül kifejlődött, van egy érdekes mellékajtsája. (Mell. 7—10. old.) Sztálin egyik kérdezője azt a tételt, hogy kereszteződésnél az egyik nyelv győz, nem látta összeegyeztethetőnek Sztálinnak — Lenin nézetével megegyező — egy régebbi kijelentésével, mely arról szólt, hogy a kommunizmusban a nyelvek egy közös nyelvvé olvadnak össze.

Sztálin meggyőzően, politikai párhuzamok bemutatásával bizonyítja, hogy a két tétel közt semmiféle ellentét nincs, egyszerűen mindegyik a társadalmi fejlődés más stádiumára vonatkozik.

Sztálin fejtegetései során számos gondolatot érint, amelyek még foglalkoztatni fogják a kutatókat. Legyen szabad itt ezek közül kiválasztani néhányat, olyanokat, amelyek a nyelvészt különösen érdeklik.

Mint már említettem, a legutóbb tárgyalt fejezet alaptétele ez : »A társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével . . . a népnek a történetével . . .« (21. old.) Sztálinnak ezt az alaptételét mindig szem előtt kell tartanunk. Ez ellen a gyakorlatban gyakran vétünk, és akkor fejtegetéseink okoskodó jellegűek lesznek, a valóság

talajától elszakadnak. Ez a veszély különösen ott fenyeget, ahol elképzeléseink helyességét tényekkel ellenőrizni nem tudjuk kellőképpen, így pl. ősi állapotok rekonstrukciójánál. De más területeken is sokat hibázunk, sokat mulasztunk ebben a vonatkozásban. Így nem gondoskodunk elég rendszeresen arról, hogy a társadalmi és történeti adatok megfelelő formában álljanak a nyelvész rendelkezésére. Gondoljunk csak a Magyar Nyelvtörténeti Szótárra: más volna nyelvtudományunk helyzete, ha a teljes anyag a lelkiismeretesség maximumával benne volna, ha tárgyi, társadalmi és művelődéstörténeti szempontok rendszeresen érvényesülnének a címszók tárgyalásánál. Így lenne igazi segédeszköze a nyelvtudománynak, így mutatná be igazán a nyelv központi helyzetét az ember minden tevékenységében, s ezen keresztül számos más tudomány kérdéseit is megvilágítaná. Mai alakjában a Nyelvtörténeti Szótár sovány és lélektelen.

A társadalom- és művelődéstörténeti szempont érvényesítésének elve természetesen nemcsak a szókészlet kutatására vonatkozik. Mindenesetre a szókészlet kutatása területén alkalmazható legkönnyebben — itt sem mindig könnyen, — de a grammatikára vonatkozó kutatásainknak is új színt, új életet ad. Itt azonban nem olyan egyszerű az alkalmazása. Penzumszerűen ezt a dolgot elintézni aligha lehet. Alkalmas embereknek kell jönni, akik utat törnek, mintákat adnak.

Az is kétségtelen, hogy ez a szempont sokszor nem érvényesíthető, mert nincsen hozzá anyagunk, s anyag nélkül dolgozni nem lehet. Vannak esetek, amikor minden társadalom- és művelődéstörténeti háttér nélkül, pusztán a nyelvi adatokkal való okoskodásra vagyunk utalva. Megállapíthatom, hogy a magyar *három* számnév egyezik a vogul *chúrum*, a mordvin *kolma* számnévvvel. A dolog rendkívül érdekes és évezredek előtti állapotokba világít bele, de hogy ez a számnév hogyan keletkezett, vajjon az ujjakkal való számolással vagy valami más társadalmi vagy művelődéstörténeti körülménnyel függ-e össze, vagy egyszerűen más nyelvből való kölcsönzés-e, összefügg-e a mongol *gurban* 'három' számnévvvel, azt valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, legfeljebb sejtelmeknek adhatunk kifejezést. Még nehezebb helyzetben vagyunk egy ősi grammatikai elem keletkezésének kérdésénél. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a grammatikai elemek történetének tanulmányozása a nyelvtudomány fontos feladata, s Marr iskolájának egyik legnagyobb tévedése volt, mikor ezeket a nyelv osztályjellegének hamis elméletével, az anyagi alap segítségével magyarázta s az önálló grammatika-történeti kutatást formalizmusnak bélyegezte.⁷

Fordítva van a dolog, mint ahogyan Marrék elképzelték. Ha a grammatikai elemeket az általuk kijelölt úton, mint a társadalom világnézetének, az osztályideológiának tükröződését próbáljuk magyarázni, önkényes, tudománytalan kombinációknál egyébire alig jutunk. Ha Sztálin tanítását tartjuk szem előtt, mely a grammatika közösségét hangsúlyozza, megkonstruáljuk azt a folyamatot, ahogyan a társadalom a grammatikát kialakította.

⁷ Vinogradov, i. h. 21. old.

Tárgyalja Sztálin a nyelv és gondolkodás kapcsolatát is (21., 35—37., Mell. 2—3. old.). Megkülönbözteti a nyelv formai oldalát és értelmi oldalát, a szemantikát, s meghatározza ez utóbbi jelentőségét. A nyelv és gondolkodás viszonyának megítélésében Marx tételét veszi alapul, mely szerint »a nyelv a gondolat közvetlen valósága« s »bármilyen gondolatok keletkeznek is az ember fejében, csak a nyelvi anyag alapján, a nyelvi kifejezések és mondatok alapján fejlődhetnek és létezhetnek«, — legalább is normális, nyelvi anyaggal, nyelvvel bíró embereknél.

Megcáfolja Marrnak azt a fantasztikus gondolatát, hogy a beszélt nyelv letűnőben van s át fogja adni funkcióit új találmányoknak. Marr szerint »a jövő nyelve — a természeti anyagtól mentes technikával fejlődő gondolkodás.« (36. old.) Hogy ezzel Marr mit akar mondani, az én előttem nem világos. Nem kétséges, hogy mindnyájan egyetértünk Sztálinnal, midőn megállapítja: Marr túlértékeli a jelentéstant, sőt egyenesen visszaél vele.

Sztálin alaptételének van egy kísérő melléktétele, mely ha elvi jelentőségben nem is annyira, a nyelvtudományi gyakorlat szempontjából rendkívül fontos. Ez az, hogy a nyelv tükrözi természetesen a társadalomban és termelésben beállott változásokat, de fejlődése ettől független (»nem várja meg az alaphoz bekövetkező változásokat«), »majdnem szakadatlan változás állapotában van« (23. old.)

Ez a megállapítás a Marr-iskola tévelygései után egészséges alapra helyezi a nyelvi tények szemléletét.

Sztálin nyelvtudományi írásaiban ismételten kifejezést ad annak a gondolatnak, hogy a nyelv nemcsak változik, hanem egyúttal tökéletesedik. A szókészlet a kulturális fejlődést nyomon kísérve gazdagodik, s a grammatika »az idők folyamán változásokon megy át, tökéletesedik, javítja és pontosabbá teszi szabályait, új szabályokkal gazdagodik.« (24. old.)

A marxizmus egyik központi gondolata a haladás eszméje s a marxista nyelvész a kulturális haladás leghatalmasabb eszközének, a nyelvnek e tekintetben való megítélésében is csak Sztálin véleményén lehet.

Szedjük össze az ő idetartozó egyszerű és világos gondolatait, kijelentéseit, s igaza azonnal kitűnik.

Vegyük először az ősi állapotot. »Fel kell tenni — írja Sztálin —, hogy a mai nyelv elemei még az őskorban, a rabszolgaság előtt jöttek létre. Ez egyszerű és szegényes szótári szókészlettel bíró nyelv volt, de megvolt a maga nyelvtani szerkezete, igaz, hogy kezdetleges, de mégis nyelvtani szerkezete.« (24. old.) Az ősi állapotokat nem lehet másképpen elképzelni és e kezdetleges állapot után, mely maga is hosszú fejlődés eredménye, újabb fejlődés következett. Ez, azt hiszem, mindenki előtt világos.

De az is világos, hogy Sztálin találóan mutat rá a nyelv tökéletesedésének egy másik jelenségére, mikor azt mondja, hogy Puskin óta javult az orosz nyelv nyelvtani felépítése. Itt elsősorban a mondattani szerkezetekre gondolhatunk

és Sztálin észrevételének igazsága előttünk is azonnal nyilvánvalóvá lesz, ha a XIX. század első felének bonyolult stílusú, nyelvtani felépítésében nehézkes magyar tudományos prózájára gondolunk.

A nyelv »gazdagodik, fejlődik, csiszolódik«, mondja Sztálin. (9. old.)

Sőt tovább mehetünk. A nyelv nemcsak gazdagodik, fejlődik, csiszolódik, hanem szándék szerinti beavatkozással is gazdagítható, fejleszthető és csiszolható, legalább is ami szókészletét és az irodalmi nyelv grammatikájának bizonyos részeit illeti. A marxizmus-leninizmus egyenesen kötelezővé teszi nyelvészeinknek, hogy ebben az irányban dolgozzanak. A cári uralom alatt Oroszország számos nemzetisége irodalmi nyelv, sőt saját írásrendszer nélkül élt. A Szovjetunió ezek számára írásrendszert, irodalmi nyelvet teremtett, hogy a szellemi életbe bekapcsolódhassanak. Egységes szaknyelv, a műszók helyes és pontos megalkotása minden termelés, minden munka elsőrangú érdeke és feladata.

Felmerül a kérdés: tudományos feladat-e ez? Ez elsősorban gyakorlati feladat, de a hozzáértőknek, tehát részben a nyelvészeknek kell megoldani s ebben közreműködni legelső kötelességünk. Ez egyik legszebb példája a tudomány és gyakorlat egységének.

Vagy gondoljunk a magyar nyelvújításra. Milyen fontos szerepe van ennek a magyar művelődés és a magyar nyelv történetében s mennyire hozzájárultak a magyar nyelvészek, hogy a nyelvújítás sikerrel, gazdag eredményekkel, de túlzások nélkül ment végbe.

Marr úgy gondolta, hogy a beszélt nyelvet kéznyelv vagy gesztusnyelv előzte meg, s hogy társadalmi átalakulás következtében forradalmi módon fejlődött ki a beszélt nyelv. A kéznyelvnek a beszélt nyelv jelenségeinek magyarázatában is különös jelentőséget tulajdonított.

Sztálin egy kérdésre válaszolva (Mell. 3. old.), mely azt engedte feltenni, hogy a kérdező a gesztusnyelvet a beszélt nyelv ősi helyettesítőjének gondolja, kifejti, hogy a beszélt nyelv az emberi társadalomnak mindig egyetlen nyelve volt s a gesztusnyelv jelentősége, annak rendkívüli szegénysége és korlátozottsága következtében, igen csekély, ez tulajdonképpen nem is nyelv.

Ez világosan így van.

Kiemelem Sztálinnak egy finom megfigyelését, amely a nyelvfejlődés egyik legfontosabb, de eddig kevésbé méltatott elvét helyezi éles megvilágításba. Ez a megfigyelés a következő: »Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok . . . korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet saját érdekükben felhasználni, reákényszeríteni saját szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket.« (13. old.) A nyelvfejlődésnek olyan elve ez, melyről köteteket lehetne írni, és amelynek a marxista nyelvtudományban kétségtelenül nagy szerepe lesz.

Nyilatkozik Sztálin a nyelvhasznítás módszertani kérdéséről is. Ez egyike a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseinek. Itt-ott már érintettem. Sztálin komoly hiányokat lát az összehasonlító módszerben, de nem veti el;

azt mondja róla, hogy »munkára, a nyelvek tanulmányozására ösztönöz.« (31. old.)

Sztálinnak itt is igaza van. Az összehasonlítást, rokon nyelvek azonos elemeinek egybevetését abból a célból, hogy az ősi állapotokról valami fogalmunk legyen, nem lehet elvetni. De nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez az eljárás csak támaszpontokat ad és nem lehet eléggé hangsúlyozni az óvatosságot. Itt a legkönnyebb fantasztikus elméleteket felállítani. Az is bizonyos, hogy a nyelvelemek társadalmi és történeti háttér nélküli egybeállítása tökéletlen képet ad, de valami képet mégis csak ad és nyújtózkodni addig lehet, ameddig a takarónk ér.

Nagyon érdekesen fogalmazza a dolgot Sztálin, a nyelvhasználat valóban a nyelv tanulmányozására ösztönöz : frappáns formában mutat óriási körvonalakat, amelyeket azután azokon a területeken, ahol több, vagy egyenesen bőséges az anyagunk, élettel, gazdag tartalommal, a nyelvfejlődés lényege teljes feltárásának tartalmával tölthetünk meg.

Marr mereven tagadta, hogy a hasonlóságot felmutató nyelvek egy alapnyelvből származnának és hogy az összehasonlítás a nyelvelemek történeti fejlődését illetőleg magyarázatot nyujtana.

Világosan megállapítható pl. a szláv, román vagy germán nyelvek közös alapból való történeti fejlődése. A Marr-iskola ezt kétségbe vonta. Mescsanyinov, Marr tételei alapján a következőket mondja : »Ha a román nyelvek — köztük a francia és a spanyol — egész sor más nyelv keveredésének eredményeként jöttek létre és egész sor mozzanatot tüntettek fel, melyek hasonlóságra mutatnak, akkor ezekben az egymáshoz közelálló nyelvekben, melyeket román nyelveknek szoktunk nevezni, *hasonló összetevők játszottak közre* . . . Ez magyarázza meg a csoportok szerint osztályozható nyelvekben történelmileg létrejött egyezéseket . . .«⁸ Ez teljesen irreális szemlélet, a román nyelvek történeti kialakulásának dokumentumai kezünkben vannak, ezek a dokumentumok egészen mást mondanak. A vulgáris latinból kell kiindulnunk, ebből való örökség a román nyelvekben tapasztalható közösségek lényeges része. És lényegében így kell megítélni az indoeurópai vagy uráli nyelvek viszonyát is, nem is szólva a törökségről. Egészen más az altáji nyelvek problémája. Általában nevetséges a nyelvek rokonítására való általánosan tapasztalható törekvés és még nevetségesebb a nyelvek egységes eredetének hirdetése. Tudománytalan a nyelvi kérdéseknek faji kérdésekkel való összezavarása is. Csak egy világos, az, hogy egy nyelvi egység rendszeren másnemű, főleg művelődésbeli egységet is képvisel.

Hogy Marr mennyire figyelmen kívül hagyta a konkrét tényeket és hogy az ő elméleteivel szemben milyen biztos alapot ad a módszeres nyelvhasználat, szemléletesen mutatja be a következő példa. Közismert az a hangtani jelenség, hogy az orosz *o*-nak az ukránban gyakran *i* felel meg : *Nocs* 'éjtszaka' — *nics*,

⁸ Pravda, 1950, máj. 16. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). (Szikra,) 1950, 54. old.; v. ö. Vinogradov : Pravda, 1950, jún. 6., magyarul : u. o. 165. old.

dvor, *udvar*'— *dvir*, *stol*, *asztal*' — *stil* és így tovább. Így felel meg az ukránban *kiny* az orosz *kony*, 'ló' szónak. Marr elszakítja az ukrán alakot az oroszától és az ukrán *kiny*, 'ló' szót a breton *ki*, 'kutya' szóval egyezteti.⁹

Marr iskolája megtámadta a nyelvcsaládok elméletét, az összehasonlító módszert az ellenkező oldalról is, mégpedig a következő módon: a komparatisták csak azt magyarázzák, ami egy nyelvrendszerben közös, de nem vesznek tudomást arról, ami elütő. Pedig hát ez az elütő elem jelenti az egyik vagy másik nyelv alapállagát.¹⁰ Ez tévedés, mutatja a magyar nyelv is. Alapvető szókinccsünket, grammatikai rendszerünket megmagyarázza a finnugor nyelvhasznítás, legfeljebb a szókinccs egy része bizonyul jövevényszónak. Ami pedig eltér, ami megmagyarázhatatlan, az jórészt az eddigi keretekben megmagyarázható lesz, s hogy megmagyarázhatatlan alakulatok, szavak és nyelvtani elemek maradnak, az egészen természetes az előtt, aki a nyelvi változásokkal behatóan foglalkozott. Hiszen a nyelv folyton változik, hogyne lennének nagy számmal olyan elemei, amelyek hasonlítás útján nem fejthetők meg. A magyar nyelvről beszélek, de csodálnám, ha valaki pl. az orosz nyelvről másképp gondolkoznék.

Mi a nyelvtudomány legfőbb célja? Sztálin erre is feleletet ad; feltételes beállításban, de lényegében pozitív módon kimondja: a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása. (28. old.) Sztálin felfogását a nyelvtudomány e legfontosabb kérdésében némi kiegészítéssel mutatja be Vinogradov¹¹ ilyenformán: a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek, a nyelv hangrendszerének, grammatikai alkatának, szóalkotásának, szótári készletének tanulmányozása.

Sztálin tehát megszabadította a nyelvtudományt a marrizmus tudománytalan és erőszakos irányzatától. Szabad az út, s a magyar nyelvtudomány most kezdheti meg igazán a népi demokrácia által adott nagy lehetőségek kihasználását. Amikor tehát most rendkívüli lehetőségekkel és a kritikának Sztálin által hangsúlyozott szabadságával foghatunk tudományterületünk műveléséhez, illő, hogy szigorú és őszinte kritikával számbavegyük hibáinkat és igyekezzünk kijelölni a követendő utat. Ezt én természetesen csak képességeim szerint tudom elvégezni s tisztában vagyok azzal, hogy amit mondok, esetleg lényeges javításokra, de mindenestre lényeges kiegészítésekre szorul.

A Marr idealista irányzatától való megszabadulás után Sztálin a nyelvtudomány alapfeladatául a marxizmus érvényesítését jelöli meg. (32. old.) A nyelvészek feladata mármost, ezt a problémát elvi alapon és részletkutatásokban megadni. Ehhez a munkához azonban Sztálin nyomdokain járó, reálisan gondolkozó nyelvészek kellenek. Marr azt hitte, hogy megoldotta a feladatot, tudományát úgy tüntette fel, mint a marxista nyelvészet egyetlen lehetséges

⁹ Lomtyev: Pravda, 1950. jún. 27 Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita), (Szikra,) 1950. 272. old.

¹⁰ Filin: Pravda, 1950. máj. 30. Magyarul: i. m. 122. old.

¹¹ I. h. 13. old.

képviselőjét s irányát jőideig a szovjet tudomány egy jelentős — legalább is számban jelentős — része is követte. Sztálin most leleplezte Marrnak vulgáris marxizmusát, illetőleg nem marxista és nem is tudományos irányzatát. A munkát elülről kell kezdeni és óvakodni kell attól, hogy egy, a Marréhoz hasonló kísérlet megismétlődjék. Nem úgy kell eljárni, hogy a kutatást ködbe burkoljuk és erre a ködre ráfogjuk, hogy marxizmus, mint Marr tette, hanem úgy, hogy továbbfejlesztjük az elveket sztálini alapon, éppen olyan evidens igazsággal, ahogyan ő teszi s ezeket az elveket azután mindenkit meggyőző részletkutatásokban alkalmazzuk. Itt elsősorban természetesen nem a tematikáról van szó. Lényegében arról van szó, amit a rendelkezésemre álló irodalomban legvilágosabban Csikobava fejezett ki, a következő szavakkal:

»A marxista-leninista nyelvtörténetnek pontosan megállapított tényeken kell felépülnie. A nyelvtörténet tényeit a dialektikus materializmus módszerével kell megvilágítani; általában ez a szovjet tudomány egyetlen módszere s így a nyelvészeté is. Csak az ilyen nyelvtörténet lesz valóban tudományos. A szovjet nyelvtörténet, a materialista nyelvtörténet, ellentétben áll minden másfajta, idealista alapon felépített nyelvtörténettel, legyen az akár a vossleri irányzat, amelyben a változások okozójaként a szellem szerepel, vagy a pozitívista irányzat, amelyben Durkheim társadalomlélektana szerepel a nyelvészet bázisaként (Meillet), akár pedig az az irányzat, mely szerint a nyelvészet a társadalomlélektan egy része (F. de Saussure). A burzsoá idealista nyelvészet és a szovjet materialista nyelvészet közötti vízvonalat vonalat természetesen a marxista materializmusnak az idealizmussal való szembeállítása határozza meg.«¹²

Ez a marxista nyelvtudomány útja, amelynek — még egyszer hangsúlyozom, Csikobava után — »pontosan megállapított tényeken kell felépülnie.« Nem szabad a régi nyelvtudomány annyi munkával megállapított kétségbevonhatatlan történeti eredményeit egy Marréhoz hasonló tudománytalan módszerrel elvetnie, vagy torz módon interpretálnia.

Ezeket új megvilágításba kell helyezni s ez az új megvilágítás nemcsak az alapfelfogást fogja megváltoztatni, hanem kihat az egyes ténybeli tételek értékelésére, formulázására is.

Természetesen a tematika is igen fontos. Erre vonatkozólag Vinogradov többször idézett cikkében találunk felvetett gondolatokat, új problémakörök megjelölését, melyek Sztálin fejtegetéseiből nőnek ki. Ilyenek: a nyelv és a termelés, a nyelv és a gazdasági alap, a nyelv és a felépítmények. E témák kutatását Vinogradov különösen a történeti materialisztikus lexikológia, azaz a nyelv szótári készletének történeti vizsgálata szempontjából tartja fontosnak. Felmerül a nyelv és a stílus kategóriái kölcsönös viszonyának súlyos kérdése, a népközösségi osztályelemek egymásrahatása és kölcsönös viszonya a műiroda-

¹² Pravda, 1950. máj. 9. Magyarul: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). (Szikra.) 1950. 43—44. old.

lom stílusában.¹³ További feladat a nyelv és gondolkozás fejlődésének, a nyelvnek mint az ideológia, a világnézet kifejezési eszközének, a nyelv és tudomány, nyelv és műirodalom, nyelv és kultúra viszonyának kutatása.

A szovjet nyelvtudósok előtt — mondja egy másik helyen Vinogradov — az a nagy, felelősségteljes feladat áll, hogy Sztálin útmutatásait alkalmazzák az egyes konkrét nyelvek, pl. az orosz nyelv történetének tanulmányozására és azon tanok alapján, melyeket Sztálin a nyelv és a nyelvjárás kérdéséről, a nyelv történetének a társadalom és a nép történetével való kapcsolatáról, a nyelvfejlődés útjairól hirdet, a világ legkülönbözőbb nyelvei történeti fejlődésének törvényszerűségeit felfedjék.

Ebben az összefüggésben — fejezi be Vinogradov — el kell mélyíteni és ki kell szélesíteni a rokon nyelvcsoportok (családok), pl. a szláv nyelvek tanulmányozását és módokat kell találni az összehasonlító történeti módszer tökéletesítésére a nyelvtudományban, és pedig oly módon, hogy e rendszer alkalmazásának technikáját a történelmi materializmus szilárd alapjára kell helyezni.¹⁴

Így képzelhetjük a marxista nyelvészet fejlődését s a feladat megoldását elsősorban természetesen a Szovjetunió nyelvészeitől várjuk.

Hogy azonban ezt az új nyelvtudományt megfelelő módon megcsinálni milyen nehéz lesz, hogy ez mennyire nem olcsó feladat, azt mutatja épp a Marr-féle kísérlet története, hogy marxista nyelvészetként lehetett szerepeltetni évtizedekig egy teljesen téves irányzatot.

Természetesen nem képzelhető, hogy Sztálin alapvetése után még egy ilyen tévedésnek essünk áldozatul, mint a Marré volt, de ha a tudomány történetének sokszor elképesztő jelenségeire gondolunk, aggodalmaink támadhatnak, nem fogják-e Sztálin elveit félremagyarázni, szem elől téveszteni. Minden törekvésünk az lesz, hogy ez meg ne történhessék.

Gyakorlati szempontból első fontos mozzanat minden tudomány művelésében, főleg marxista módon való művelésében — a tervszerűség és rendszeresség.

Még 1939 nyarán írtam egy tanulmányt, főleg a magyar nyelvtudomány és keletkutatás történetének tanulságai alapján, a magyar tudomány jellemző vonásairól s ezt akadémiánknak 1945 okt. 8-i összes ülésén be is mutattam. Főleg azt fejtettem ki benne, hogy tudományos munkánk legnagyobb hibája a tervszerűtlenség és rendszertelenség. Rámutattam a súlyos hibákra és mulasztásokra. Az akkor elmondott dolgokat most megismételni felesleges, ma már a mult emlékei közé tartoznak. Van gazdag programú öt éves tervünk s ennek keretében pontosan elvégzünk minden időszerű nyelvtudományi feladatot. Nem foglalkozom itt a részletekkel; csak ismételnék, lényegeset ismételnék, de lényegesen újat nem tudnék mondani.

Előtérbe helyezük azokat a feladatokat, melyek az étellel közvetlen kapcsolatban vannak. Idetartozik a nyelv művelés, melyről már szoltam s az a sokféle

¹³ I. h. 13. old.

¹⁴ I. h. 21. old.

gyakorlati követelmény, melyet az élet a nyelvekkel foglalkozó tudósokkal szemben felállít. Azzal, azt hiszem, mindnyájan tisztában vagyunk, hogy a nyelvészek a pusztán nyelvtörténeti kutatásba — mint ez az elmúlt évtizedek nyelvészeinek ideálja volt — a jövőben betemetkezni nem lehet.

Nyelvtudományunk jövőjére vonatkozólag is le kell vonnunk a tanulságot Sztálin cikkeiből. Örömmel konstatáljuk, milyen világosan látja Sztálin és milyen világosan rajzolja a nyelv jelentőségét az emberi művelődés történetében; világosabban, mint előtte bárki más. Ezt írja: »... a nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén, a termeléstől az alapig, az alaptól a felépítményig... A nyelv működési köre, minthogy a nyelv az emberi tevékenység valamennyi területét átfogja, sokkal szélesebb és sokoldalúbb, mint a felépítmény működési köre. Mi több, majdnem határtalan.« (10—11. old.) »... a nyelv hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény.« (9. old.)

Sztálinak a nyelvről való véleményéből és abból a körülményből, hogy fontosnak tartja a nyelvtudományt helyes útra terelni s ennek a feladatnak az elvégzésére ő maga vállalkozik, a magyar kultúrpolitikának le kell vonni a megfelelő tanulságokat. Szakítani kell azzal a felfogással, hogy világképünk a nyelvtudomány nélkül is teljes, sőt hogy nyelvtudományi ismeretekre a nyelvet tanító nevelőnek sincs szüksége.

Sztálin cikkeinek megjelenésével nyelvtudományunk ragyogó új jövő előtt áll, de ez a jövő csak akkor lesz biztosítva, ha következetesen dolgozunk a Sztálin által megjelölt célok megvalósításán.